

ΑΝΔΡΩΝ ΕΠΙΦΑΝΩΝ

ΜΙΜΗΣΙΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΛΟΓΟΣ

ΘΕΟΦΙΛΟΥ Γ. ΒΟΡΕΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΣΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΥΦΗΓΗΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΩΙ ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1903

Φιλόμουσος ὁμήγευρις *

Ὁ Γάλλος φιλόσοφος Αὐγουστος Comte, ὁ ἀρχηγὸς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, ἀνέρωσε πρό τινων δεκαετηρίδων τὴν γνώμην, ὅτι, ὡς ὑπάρχει τῶν ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας, ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ ἡμερολόγιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ὅπως-δήποτ' ἐν τῷ κόσμῳ διαπρέψαντες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐγένοντο εὐεργέται, ὅπως ἐκάστην ἡμέραν ἑνὸς αὐτῶν ὁ βίος ἡμῶν εἰς μελέτην προβάλληται.

Ὅστις ἀνδρῶν ἐπιφανῶν ἐμελέτησε βίους καὶ τῆς διανοίας εἶδε τὸ δαιμόνιον καὶ τῆς βουλήσεως τὸν κολοσσὸν καὶ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τοῦ θάρρους καὶ τῆς τόλμης τὸ μέγεθος ἐθαύμασε καὶ ἄλλων παντοίων ἀρετῶν, δι' ὧν οἱ ἄνδρες οὗτοι τὴν γνῶσιν τοῦ περὶ ἡμᾶς κόσμου καὶ τὸν βίον καθόλου προήγαγον καὶ ὑπὸ ζήλου καταληφθεὶς διαπύρου ἐνεθουσίασε καὶ ὑπὸ πόθων θεσπεσίων καὶ ἐλπίδων ἐπιτερώθη, οὗτος συναισθάνεται βαθυτάτα ἐν τῇ ψυχῇ του τί ὁ Comte διὰ τοιούτου ἡμερολογίου διώκει καὶ διατί καὶ τῶν νῦν σοφῶν συχνοὶ τὴν λύπην των ἐκφράζουσιν ὅτι τοιούτου βιβλίου ἢ συγγραφῆς μέχρι τοῦδε *primū desiderium* διαμένει¹.

* Ἐρρήθη κατὰ τὰς ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Διδασκαλείου, τῇ 16ῃ Ἰουνίου 1903.

Ἄλλ' ἐπιτρέψατε διὰ βραχυτάτων ἐνταῦθα ἐγγύτερον νὰ ἐξετάσωμεν, τίς ἢ δύναμις ἢ τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τοὺς πόθους τούτους καὶ τὰς ἐλπίδας διεγείρουσα καὶ τίς ἢ ὠφέλεια, ἣν των μεγάλων ἀνδρῶν τὰ παραδείγματα ταῖς ψυχαῖς ἐκείνων παρέχουσιν, οἷτινες θεωροῦσιν αὐτά.

I

Ἐμφυτός ἐστι ἡ ἐπιθυμία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔρως, ὅς ἐν τοῖς μάλιστα τοῦ μανθάνειν γίνεται ἀφορμή, ὁ ἔρως τοῦ μιμεῖσθαι. Κρατεῖ δ' ὁ ἔρως οὗτος καὶ τῆς μαθήσεως αἴτιος γίνεται ἔν τε τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ, ἐν ἣ ὁ παῖς ὅτι περὶ αὐτὸν βλέπει πρατιόμενον μιμεῖται καὶ ἔπειτα διὰ παντὸς τοῦ βίου, καθ' ὃν οἱ πολλοὶ ἐλάχιστ' αὐτοὶ ἐπινοοῦντες κατὰ τοὺς κρατοῦντας τύπους καὶ τὰς συνηθείας πράττουσιν. Ἐκαστος ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μιμεῖται ἄλλους καὶ αὐτὸς γίνεται πάλιν ἑτέρους ὑπόδειγμα εἰς μίμησιν. Ἐκ τούτου οὐχὶ ἀπροσφυσῶς ὑπὸ τινα ἔποψιν ὁ Γάλλος *Tarde* ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ βιβλίῳ „*Les lois de l'imitation*“ καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ *Royce* καὶ *Baldwin* ὀρίζουσι τὴν κοινωνίαν σύνολον ἀτόμων ἅτινα μιμοῦνται ἀλλήλα. Διὰ τῆς μιμήσεως ταύτης καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ φιλολογία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι καὶ τὰ ἥθη καὶ τὸ δίκαιον καὶ οἱ μῦθοι καὶ ἡ θρησκεία καὶ τὰ πολιτεύματα τοῖς ἐπιγιγνομένοις μεταδίδονται καὶ τὰλλα, ἃ πάντα οἱ εἰρημένοι σοφοί, κατὰ λόγον τῆς φυσιολογικῆς κληρονομικότητος, κοινωνικὰ κληρονομήματα ἀποκαλοῦσιν. Οὐ μόνον δ' ἄτομα ἀλλήλα μιμοῦνται ἀλλὰ καὶ ἔθνη, ὡς ἡ καθ' ἑκάστην πείρα καὶ ἡ ἱστορία τεκμηριοῖ. Ἄλλ' ἀρκεῖται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τὸ παράδειγμα μόνης, ἣτις οὐ μόνον τοῖς συγχρόνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔπειτα ὑπόδειγμα μιμήσεως

ἐγένετο καὶ ἔτι νῦν εἶναι καὶ ἐν μέλλοντι χρόνῳ ἀναμφηρί-
στως ἔσται ἐν πολλοῖς.

Οὕτως ἐπινόησις καὶ μίμησις εἶναι οἱ πόδες ὡς εἰπεῖν τῆς
ἀνθρωπότητος χωρούσης εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς.

Καὶ τὴν μὲν ἀρχὴν τυφλὸς εἶναι καὶ ἀλόγιστος ὁ ἔμφυτος
πρὸς μίμησιν ἔρως, δι' ὃν ὁ ἄνθρωπος εἰκῆ ὑπὸ φιλαυτίας
μάλιστα ἐλαννόμενος καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν φαύλων ὄρα-
μάτων τε καὶ ἀκουσμάτων τὰ πλεῖστα μιμεῖται, ἀποβαίνει δὲ
κατὰ μικρὸν, προσηκόντως παιδευομένου τοῦ ἀνθρώπου, ζῆ-
λος πρὸς τὸ κρεῖττον καὶ ὑπερέχον καὶ δὴ καὶ πρὸς τοὺς
διαπρέποντας τῶν ὁμοίων, ὑφ' οὗ ἕκαστος κατὰ γνώμην καὶ
προαίρεσιν τείνει νὰ ὁμοιωθῇ αὐτοῖς καὶ ὑπερακοντίσῃ αὐ-
τούς, εἰ δυνατόν.

Οὗτος ὁ ἔρως, ὡς ἄμιλλα πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς τῶν ἀν-
θρώπων, γίνεται ἀρχὴ τῆς ἀναγωγῆς τῶν ψυχῶν πρὸς τὰ
τῶν ἀρίστων καὶ δοκιμωτάτων ἀνδρῶν παραδείγματα καὶ τῆς
μιμήσεως τῆς μετὰ λόγου σπουδαιοτάτη αἰτία.

II

Διαπρέπουσι δ' ἐν τοῖς ἀνθρώποις προδήλως καὶ αἴγλην
ἔχουσι καὶ ἀξίωμα κράτιστον ἐν τοῖς πρῶτοι οἱ ἥρωες τῆς
διανοίας καὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς δράσεως οἱ ἀριστεῖς, οἵτι-
νες ἀθάνατα γεννῶσι τέκνα, εἴτε ἰδέαι εἶναι ταῦτα εἴτε ἔργα με-
γάλα καὶ θαυμαστά. Ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὑψηλὰς τῆς νοήσεως
ἀνερχόμενοι σφαίρας γίνονται τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ εὐρυτάτῃ
τῆς λέξεως ἐννοία ἱεροφάνται, ἀποκαλύπτουσι τὴν φύσιν καὶ
τοὺς νόμους αὐτῆς, ἐπινοοῦσι τὰς ιδέας, πρὸς ἃς ῥυθμιζόμενος
βελτιοῦται ὁ βίος, ἀπαλλάσσουν τοὺς ὁμοίους τῆς πλάνης, εὐερ-
γετοῦσι τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον. Ὁ ἐγκέφαλος αὐτῶν γίνεται

τὸ μέσον, δι' οὗ ἡ φύσις καθίσταται νοητὴ καὶ προσιτὴ τῇ τῶν πολλῶν ἀντιλήψει καὶ ἀγαπητὴ καὶ ὠφέλιμος. „Ὡς τὰ φυτὰ, λέγει ὁ Ἄγγλος *Emerson* ἐν τοῖς Ἑπερανθρώποις αὐτοῦ, ὡς τὰ φυτὰ τὰ ὀρυκτὰ μεταβάλλοντα παρασκευάζουσιν ἐξ αὐτῶν τροφήν τοῖς ζώοις ἐπιτηδεῖαν, οὕτως ἕκαστος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν μοῖραν τινα τῆς φύσεως ἀκριβῶς ἀνερευνῶν καὶ καταμανθάνων καθίστησι καὶ ταῖς τῶν ἄλλων διανοίαις καταληπτὴν καὶ γίνεται τῆς φύσεως ἐρμηνεύς, ὡς ὁ *Linné* τῶν φυτῶν, ὁ *Cuvier* τῶν ὀρυκτῶν, ὁ *Hubert* τῶν μελισσῶν, ὁ *Εὐκλείδης* τῶν γραμμῶν, ὁ *Galilei*, ὁ *Kepler*, ὁ *Newton* τῶν κινήσεων τῶν ἀστέρων κτλ.³ Τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης. Πάντα τὰ διανοήματα, ἃ ἐν ἐκάστῳ τῶν συνήθων ἀνθρώπων ἀσυνείδητα διαμένουσι καὶ ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα, πάντα τὰ συναισθήματα, πάντες οἱ πόθοι, οἵτινες ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ πλήθους ἤκιστα ὀρίζονται, γίνονται συνειδητὰ καὶ ἀκριβέστατα διατυποῦνται ἐν ταῖς δαιμονίαις ψυχαῖς τῶν γιγάντων τῆς διανοίας, οἵτινες ἥλιοι ὑπερμεγέθεις καταναγάζουσι καὶ θερμαίνουσι τοὺς ἐν σκότει ζῶντας βροτούς, ὅσοι πρὸς τὰ δαιμόνια ταῦτα τοῦ κόσμου τέκνα ἀποβλέποντες τὴν σωτηρίαν αὐτῶν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀναμένουσι. Καὶ δικαίως ὁ *Schopenhauer* περὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ δαιμονίου λόγον ποιούμενος εἶπεν ὅτι οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἶναι οἱ φάροι τῆς ἀνθρωπότητος, ὧν ἄνευ θὰ ἀπώλλυτο αὕτη ἐν τῷ ἀπείρῳ ὠκεανῷ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀποθηριώσεως⁴.

Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶναι ἡ ἱστορία τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐβίωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅ,τι βλέπομεν ἐν τῷ κόσμῳ κατωρθωμένον, εἶναι ἐνσάρκωσις ἰδεῶν, αἵτινες ἐν ταῖς κεφαλαῖς ἐκείνων ἐγεννήθησαν ἢ ὑπ' ἐκείνων ἐπραγματώθησαν. Ἴδου ὁ λόγος δι' ὃν θαυμάζομεν τὰς μεγάλας ψυχὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος,

τὰς ὑπερφυεῖς διανοίας ἀπάντων τῶν αἰώνων. Ἴδου ἡ αἰτία δι' ἣν ἡ ψυχὴ θερμαίνεται καὶ ἐνθουσιᾷ πρὸ τοῦ κολοσσουῦ τῶν πράξεων τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀννίβου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ναπολέοντος, πρὸ τῆς σιδηρᾶς θελήσεως τοῦ Gladstone, τοῦ Bismarck.

III

Τούτων οὕτως ἐχόντων εἶναι ἀνάγκη νὰ μακροηγορήσωμεν περὶ τῆς ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ βίου τοιούτων ἀνδρῶν προκυπτούσης ὠφελείας; Ὁ ἐνθουσιασμός, ὃς ἐντεῦθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν του, αἶρει ἡμᾶς αὐτομάτως ὑπεράνω τοῦ μικροῦ καὶ ταπεινοῦ καὶ συνήθους, ὅπερ ἐν τῷ βίῳ κυκλεῖται. Ἐκεῖνος γίνεται ἡ ἱερὰ κολυμβήθρα, ἐν ἣ ἕκαστος βαπτιζόμενος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἀνδρείας γίνεται θεατῆς καὶ πάσης ἄλλης ἀρετῆς, ἥτις ἐξ ἐπιμελείας καὶ προνοίας καὶ πράξεων χρηστῶν τοῖς κεκτημένοις περιγιγνομένη τιμία ὑπάρχει ταῖς ψυχαῖς, καὶ μετὰ θαυμαστῆς προθυμίας εἰς ζῆλον ἀκάθεκτον ἄγεται καὶ μίμησιν. Ὁ Ἡρακλῆς, λέγει ἡ Ἱστορία, ἐνέπνευσε πόθον καὶ δίψαν πρὸς δόξαν καὶ μεγαλεῖον εἰς τὸν Θησέα, ὁ Μιλτιάδης εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὁ Ἀχιλλεύς, εἰς τὸν Καίσαρα ὁ Ἀλέξανδρος, εἰς πλείστους τῶν νεωτέρων τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ Ναπολέοντος καὶ μεγαλόπραγμον, εἰς ἄλλους μυρίους ἄλλοι οὐχὶ ἐλάσσονες. Καθόλου δ' ἠδύνατό τις εἰπεῖν ὅτι ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ἐκλέγει καὶ εἰς τὴν ἀρετὴν προάγεται κατὰ μίμησιν παραδειγμάτων, ἅπερ αὐτῷ ἐξ ἀμέσου ἐποπτείας ἢ ἐξ ἀκοῆς γνώριμα γίνονται.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δρώντων προσώπων παραδείγματα, πρὸ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν τὸ πρακτέον καὶ τὸν τρόπον

καθ' ὃν πράττεται δεικνύοντα τῶν ἱστορικῶν καὶ ἰδανικῶν παραδειγμάτων ὁρμὴν μᾶλλον τελεσιουργὸν ἐμβάλλουσιν εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τῶν γιγάντων τοῦ παρελθόντος τὰ πρότυπα, ἂν προσηκόντως ἐπιδεικνύονται, ἐξ ἴσου ἄπτονται τῶν ψυχῶν καὶ χαλκεύουσι χαρακτῆρας καὶ τοὺς θεατὰς αὐτῶν τῶν ὄντως καλῶν καὶ σεμνῶν καὶ σπουδαίων ἐραστὰς ἀπεργάζονται." Οπου μάλιστα ἀξιοζήλων δρώντων προτύπων ἔλλειψις ὑπάρχει, ἱστορικὰ καὶ ἰδανικὰ παραδείγματα τῶν πραγματικῶν, ἃ πενιχρὸν περιβάλλον παρέχει, πολὺ σπουδαιότερα γίνονται εἰς τὴν ἀγωγὴν.

Κάλλιστα ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς Παραλλήλοις βίοις περὶ τοῦ Θησέως λέγει· „πάλαι μὲν ὡς ἔοικε λεληθότως διέκαιεν αὐτὸν ἢ δόξα τῆς Ἡρακλέους ἀρετῆς καὶ πλεῖστον ἐκείνου λόγον εἶχε καὶ προθυμότατος ἀκροατῆς ἐγένετο τῶν διηγουμένων ἐκείνου, οἷος εἶη, μάλιστα δὲ τῶν αὐτὸν ἐωρακότων καὶ πράττοντι καὶ λέγοντι προσειτυχηκότων· τότε δὲ παντάπασιν ἦν φανερὸς πεπονθὼς ὅπερ ὕστερον χρόνοις πολλοῖς Θεμιστοκλῆς ἔπαυθε καὶ εἶπεν, ὡς καθεύδειν αὐτὸν οὐκ ἐώη τὸ Μιλτιάδου τρόπαιον· οὕτως ἐκείνω τοῦ Ἡρακλέους θαυμάζοντι τὴν ἀρετὴν καὶ νύκτωρ ὄνειρος ἦσαν αἱ πράξεις καὶ μεθ' ἡμέραν ἐξηγεν αὐτὸν ὁ ζῆλος καὶ ἀνηρέθιζε ταῦτά πράττειν διανοούμενον“⁵.

Ὁ J. St. Mill ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ποιεῖται λόγον περὶ τῆς θαυμασιῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἤσκησαν ἐπ' αὐτὸν τὸ μὲν ἱστορικὰ παραδείγματα ἀνδρῶν δραστηρίων ἐν τῷ βίῳ γενομένων, τὸ δὲ ἰδανικά, ὡς τοῦ Ῥοβινσῶνος Κρούσου, τοῦ Σωκράτους, ὡς παρέστησεν αὐτὸν ὁ δαιμόνιος Πλάτων, τοῦ Condorcet, ὡς ἔγραψεν αὐτὸν ὁ Turgot⁶.

Καὶ ὁ Ῥουσσώ, ὅς τῇ ἀναγνώσει τῶν Παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου ἐκ παίδων μάλιστα ἠσμένιζεν, ἄριστα τῶν

μεγάλων ιστορικῶν παραδειγμάτων τὴν ἐπίδρασιν ἐν ταῖς Ἐξομολογήσεσιν αὐτοῦ διαγράφει λέγων. „ Ἐκ τῶν ἀναγνώσεων τούτων ἐμορφώθη ἐν ἐμοὶ τὸ ἐλεύθερον καὶ δημοκρατικὸν πνεῦμα, ὁ ἀτίθασος καὶ ὑπερήφανος χαρακτήρ ὁ μὴ ἀνεχόμενος ζυγὸν καὶ δουλείαν, ὁ χαρακτήρ, ὅστις καθ' ὅλον τὸν βίον μὲ ἐβασάνισεν. Ἀδιαλείπτως διατρίβων περὶ τὴν μελέτην τῶν κατὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ῥώμην, ζῶν οὕτως εἰπεῖν μετὰ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῶν πόλεων ἐκείνων, ἐνόμιζον ἐμαυτὸν Ἕλληνα ἢ Ῥωμαῖον, ἐγινόμην τὸ πρότυπον, οὗ ἀνεγίνωσκον τὸν βίον Ἡμέραν τινα καθ' ἣν διηγούμην τὰ κατὰ τὸν Σκαιοῦλαν ἔφριξαν οἱ οἰκεῖοί μου, ἐπειδὴ εἶδον ὅτι ἐπλησίασα πρὸς τὸ πῦρ καὶ ἐκράτησα τὴν χεῖρά μου ὑπὲρ αὐτό, ἵνα δείξω ἐναργέστερον τὴν τόλμαν καὶ ἀφοβίαν τοῦ ἀνδρείου Ῥωμαίου“¹.

Ὁμοίαν ῥοπὴν ἔσχε τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἐν τοῖς δημιουργήμασι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης ἀπεκρυσταλλώθη, ἐπὶ τοὺς ἔπειτα καὶ νῦν ἔτι θήγει τὰς διανοίας τῶν νεωτέρων· καὶ περὶ σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου πάνυ προσφυῶς ἠδύνατο νὰ ῥηθῆ τὸ περὶ τῶν Ῥωμαίων εἰρημένον

*Graecia capta ferum victorem cepit et artes
intulit agresti Latio.*

Εἰς τὸν Ὅμηρον ὀφείλουσι τὴν δόξαν τῶν οἱ Οὐεργίλιοι καὶ οἱ Δάνται, εἰς τοὺς Ἕλληνας τραγικοὺς ὁ Racine, ὁ Corneille, ὁ Schakespeare, ὁ Schiller, ὁ Goethe, εἰς τὸν Ἀριστοφάνην οἱ Πλαῦτοι καὶ οἱ Μολιέροι, εἰς τὸν Δημοσθένην οἱ Κικέρωνες, εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην οἱ Καρτέσιοι, οἱ Δεῖβνίτιοι, οἱ Κάντιοι, εἰς τὸν Πτολεμαῖον οἱ Γαλιλαῖοι καὶ οἱ Νεύτωνες, εἰς τὴν ἐλληνικὴν διάνοιαν ὁ Lamarck, καὶ ὁ Darwin καὶ καθόλου οἱ διαπρέποντες τῶν τῆς ἐπιστήμης ἐργατῶν.

Οὐ μόνον δ' ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ μεγάλα παρορμᾷ τῶν λαμπρῶν παραδειγμάτων ἢ θεωρία, ἀλλὰ καὶ τὸ συναίσθημα καθαίρει καὶ ἀπὸ ἀμαρτημάτων προφυλάσσει καὶ ὠφελιμώτερον τὸν ἄνθρωπον τῇ κοινωνίᾳ ἀπεργάζεται. Ἐκαστος ὑπὸ φιλαυτίας φερόμενος καὶ τὰ δίκαια καὶ τὰ γαθὰ κακῶς κρίνει καὶ ἑαυτὸν οἶονεὶ κέντρον τοῦ κόσμου νομίζων ὑπερτιμᾷ καὶ βανκαλᾷ τὸν τυφόν καὶ τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἂν ἀπέναντι τοῦ φιλαυτῶς καλλωπιζομένου ἰνδάλματος αὐτοῦ στήσῃ τὰς εἰλικρινεῖς εἰκόνας ἀληθῶς μεγάλων ἀνδρῶν, ἡρώων ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀρετῆς, οἷον τοῦ Σωκράτους, ὃς καὶ σοφώτατος ὢν τὸ „ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα“ διὰ στόματος εἶχε, τοῦ Νεύτωνος, ὃς περὶ τῆς κολοσσαίας ἐργασίας του ἔλεγεν ὅτι εἶναι παιδιὰ μετὰ κογχυλίων παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ ὠκεανοῦ τῆς ἀληθείας, καὶ ὅσοι τούτοις παραπλήσια εἶπον καὶ ἔδρασαν ἐν τῷ βίῳ, κατανοεῖ τὴν ἔνδειαν αὐτοῦ καὶ μᾶλλον ἢ ἦττον γινώσκει ἑαυτὸν καὶ κατὰ μικρὸν τῆς πλάνης ἀπαλλάσσεται καὶ τῆς μεγαλαυχίας καὶ τοῦ κόμπου καὶ ὁρέγεται νὰ προκόπη ἐπὶ γνώσει καὶ ἀρετῇ εἰλικρινεῖ.

Ὁρθῶς εἶπεν ὁ Emerson „τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν τὰ παραδείγματα γίνονται φάρμακον, ὅπερ ἀφαιρεῖ τὴν ἀχλὺν καὶ ἀμβλύτητα ἀπὸ τῶν ὀφθαμῶν ἐκάστου καὶ καθιστᾷ αὐτὸν ἰκανὸν νὰ βλέπῃ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν“.

Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων καὶ ἐνισχύουσιν ἡμᾶς αἱ ἡρωικαὶ ψυχαὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῶν διαφόρων αἰώνων ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου καὶ παραμυθοῦνται ἐν ταῖς δυσπραγίαις θαυμασίως. „Ἐνθυμοῦμαι, λέγει πού ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Michelet, ἐνθυμοῦμαι ἐν τῇ δυστυχίᾳ ἐκείνῃ, ταῖς στερήσεσι τοῦ παρόντος, τῷ φόβῳ τοῦ μέλλοντος — οἱ πολέμοι ὀλίγα βήματα ἀπεῖχον, ἢ χιῶν ἐκάλυπτε τὸ πᾶν, οὔτε πῦρ οὔτε

ἄριτον εἶχον — ἐσώζετο ἐν ἐμοὶ στωικόν τι συναίσθημα. Ἐκτύπησα τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς δρυϊνῆς τραπέζης μου καὶ ἠσθάνθην νεανικὴν χαρὰν ἐν τῇ ψυχῇ μου. Τίς μοι ἐνέπνευσε τότε τὸ γενναῖον φρόνημα; Ἐκεῖνοι, μεθ' ὧν ἔζων ἐκάστην ἡμέραν, οἱ ἀγαπητοί μου συγγραφεῖς⁸. Πόσοι ἐν ὁμοίαις ἐχόμενοι ἀπορίαις δὲν ἀντλοῦσι θάρρος καὶ ἐλπίδα ἐκ τῆς ὁμιλίας μετὰ μεγάλων τοῦ παρελθόντος ψυχῶν! Τῆς ἐπιστήμης οἱ ἥρωες παρεμυθοῦντο τὸν Βοήθιον ἐκεῖνον ἐν τῇ φυλακῇ, τὸν Κολόμβον τὸ παράδειγμα ὁμοια παθόντων ἀνδρῶν καὶ ὁ φιλόσοφος Βροῦνος καιόμενος χάριν τῆς Ἐπιστήμης ἐν *Campofiore* τῆς Ῥώμης στρέφων ἀναμφιβόλως τῆς διανοίας τὰ ὄμματα πρὸς τὰς Ἀθήνας ἔβλεπε τὸν Σωκράτη ἀταράχως πίνοντα ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὸ κώνειον.

IV

Μεῖζονα δ' ἔτι ῥοπήν τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τὰ παραδείγματα ἐπὶ τῶν παιδείων ἔχουσι ψυχῶν, ὡς πᾶς γινώσκων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν θὰ ὁμολογήσῃ. Παρὰ τῷ παιδίῳ μεῖζων μὲν εἶναι ἢ φιλαυτία, ἐλλειπούσης τῆς ἐκ τοῦ λόγου ῥυθμίσεως, πλείων δ' ἢ πρὸς μίμησιν ὄρμη, ὡς ὀρθῶς ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν εἰπὼν ὅτι τὰς μαθήσεις τὸ παιδίον διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας ποιεῖται. Ἐπειτα εἶναι ἢ παιδικὴ ψυχὴ εὐπλαστοτέρα τῆς τῶν ἐνηλίκων καὶ εὐαγωγοτέρα, οὗ δὴ ἔνεκα βαθυτέρας τὰ παραδείγματα εἰς αὐτὴν καὶ ὄλως ἀνεξιτήλους ἐντυπώσεις καταλείπουσι. „Νέω καὶ ἀπαλῶ ὀτρωῶν, εἶπεν ἐπιεικέστατα ὁ Πλάτων, μάλιστα πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἂν τις βούληται ἐνσημῆνασθαι ἐκάστῳ“¹⁰. Διὰ τοῦτο πάντων τῶν αἰώνων οἱ σοφοὶ τοῖς τε γονεῦσι καὶ τοῖς ἄλλοις παιδευταῖς παρακελεύονται ἀγαθὸν τοῖς παισὶ νὰ

γίνονται παράδειγμα. Πρὸς τούτοις ὡς ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀπαιδευτῶν λαῶν, οἷτινες τὴν νηπιακὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἡλικίαν ἀντιπροσωπεύουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν παιδίων παρίστανται οἱ διαπρεπεῖς ἄνδρες ὡς θεοὶ τινες ἢ ἡμίθεοι. Ἐκ τούτου αἱ ψυχαὶ αὐτῶν τοιαῦτα παραδείγματα βλέπουσαι θαυμάζουσιν ἀμήχανον ὅσον καὶ ἐνθουσιῶσι τῶν ἐνθουσιάσεων τὴν ἀρίστην καὶ ἐφίενται νὰ λάβωσι τὰ ἔθνη καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. „Ὅτε ἡμην παῖς, λέγει ὁ Tolstoi, ἐπειρώμην ἐκ παντὸς τρόπου νὰ φαίνωμαι ὅμοιος τοῖς μεγάλοις“. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου τούτου ἀδαμαντίνως ἡ πείρα ἐλέγχει.

Ἐντεῦθεν ὀρμώμενοι οἱ Ἀθηναῖοι παρετίθεσαν, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, ἐν τοῖς σχολείοις τοῖς παισὶν ἀναγινώσκειν, ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα, ἐν οἷς πολλαὶ μὲν νουθετήσεις ὑπῆρχον, πολλαὶ δὲ διέξοδοι καὶ ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα ζηλοῦντες μιμῶνται καὶ ὀρέγωνται τοιοῦτοι γενέσθαι¹¹. Ὑπὸ τῆς αὐτῆς δὲ φερόμενοι γνώμης εἵδιζον οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς παῖδας εὐθύς ἐξ ἀρχῆς περὶ τῶν πολιτῶν νὰ πολυπραγμονῶσι καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν νὰ κρίνωσιν, ἂν ἦσαν ἀγαθαὶ ἢ κακαί, καὶ εἰς τὰ συσσίτια εἰσῆγον, ὅπως ἀκούωσι τῶν ἀνδρῶν περὶ ἠθικῶν καὶ ἱστορικῶν ζητημάτων διαλεγομένων, καὶ ἄσματα θυμοῦ ἐγερτικὰ καὶ ἀνδρείας παρασκευαστικὰ ἐδίδασκον, ὧν ὑποθέσεις ἔπαινοι ἦσαν ὡς τὰ πολλὰ τῶν ὑπὲρ τῆς Σπάρτης θανόντων καὶ ψόγοι τῶν τρεσάντων ὡς ἀλγεινὸν καὶ κακοδαίμονα βίον ζώντων. Διὰ τοιαύτης ἀγωγῆς ἀπέβαινον οἱ Λακεδαιμόνιοι Λεωνίδαί, Πανσανίαί, Βρασίδαι καὶ ἡ Σπάρτη ἀπεδείχθη πόλις, ἔνθα, κατὰ Πίνδαρον,

βουλαὶ γερόντων
καὶ νέων ἀνδρῶν ἠρίστευον αἰχμαί¹².

Ἐν ὁμοίοις δὲ τρεφόμενοι τρόποις ἀνεδείκνυντο οἱ Μιλτιάδαι καὶ οἱ Θεμιστοκλεῖς καὶ οἱ Περικλεῖς ἐν Ἀθήναις, οἱ Πίνδαροι καὶ οἱ Ἐπαμεινῶνδαι ἐν Θήβαις, ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ Δέκιαι, οἱ Κάμλλοι, οἱ Σκιπίωνες ἐν Ῥώμῃ καὶ ὅσοι παρὰ τοῖς νεωτέροις δόξης ἀειμνήστου ἠξιώθησαν. Οὐχὶ δ' ἄλλως νῦν παιδεύονται ἐκεῖνοι, οἵτινες ὁσημέραι ἐν τῇ παλαιστρᾷ τοῦ βίου ἀριστεύουσι.

V

Τηλικαύτην τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τὰ παραδείγματα ἔχουσι δύναμιν καὶ τοσοῦτων ἀγαθῶν αἴτια γίνονται τοῖς θαυμασταῖς τοῖς ζηλοῦσιν αὐτὰ καὶ μιμουμένοις, ἱερᾶς μὲν αὐτοῦς μαρίας πληροῦντα, πτεροῦντα δὲ τὸ φρόνημα, τὸ φιλότιμον δὲ κεντοῦντα, τὸ εὐμαθὲς δὲ καὶ τὸ ἐπιμελὲς καὶ τὸ μεγαλόφρον καὶ τὸ μεγαλεπήβολον καὶ τὸ μεγαλόπραγμον καὶ τὸ θαρραλέον καὶ τὸ ἀνδρῶδες καὶ τὸ καρτερικὸν καὶ τὸ μετριόφρον καὶ τὸ πρᾶον καὶ τὸ συμπαθὲς καὶ τὸ φιλόπολι καὶ τὸ εὐσεβὲς καὶ πᾶσαν συλλήβδην ἀρετὴν ἀνθρώπῳ σπουδαίῳ προσήκουσαν πολλῶ τῆς ψυχῆς διδασκαλίας ῥᾶον ταῖς ψυχαῖς ἐνεργαζόμενα. Ἴδού, φιλόμουσος ὁμήγυρις, ὁ λόγος δι' ὃν ὁ Comte τὴν συγγραφὴν συνέστησεν ἡμερολογίου τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς διανοίας καὶ τῆς βουλήσεως ἀποτελοῦσιν. Ἴδού διατί ἡ μίμησις ἐκείνων τῶν μὲν ἀνδρῶν μέλημα πρῶτιστον καὶ ἀσχολία σπουδαιοτάτη, τῆς δὲ νεότητος ἐκάστου ἔθνους ὄνειρον προσήκει νὰ εἶναι διηνεκές.

*
**

Ἄλλ' ὑμῖν τελευταῖα ταῦτα ἔστωσαν ὑπομνήματα, φίλοι ὁμιληταί, ὅσοι μετ' οὐ πολὺ μύσται τῆς Παιδείας καὶ ἀπό-

στολοι ἀποδεικνυόμενοι ἱερώτατον θὰ ἀναλάβητε κλῆρον, τὴν πραγμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδεώδους, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν παλιγγενεσίαν τοῦ ἔθνους, τὴν ἀγωγὴν τῶν ἑλληνίδων ψυχῶν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας, τῆς ἀρετῆς, τοῦ καθήκοντος.

Τελεσορώτατον πρὸς ἔφριξιν τοῦ σκοποῦ τούτου μέσον τὸ παράδειγμα ἔχετε, καθ' ἃς δι' ὄλου τοῦ χρόνου τῆς εἰς τὸ Διδασκαλεῖον φοιτήσεως ὑποτυπώσεις παρέσχομεν ὑμῖν καὶ ὑποθήκας.

Διὰ τοῦ χρηστοῦ ὑμῶν παραδείγματος καὶ δι' ἄλλων σιλβόντων ἀδαμάντων ἀρετῆς δύναμιν καὶ ζωὴν παρέχοντες ταῖς ιδέαις καὶ τὰς ψυχὰς ἔλκοντες πρὸς τὰγαθὸν τῆς τε ἀμαθείας καὶ τῆς ἄλλης κακίας εὐχερέστερον αὐτὰς θὰ ἀπαλλάξητε καὶ τὸ ἦθος αὐτῶν προσηκόντως θὰ μορφώσητε, ἐμπνέοντες ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην, τὸ κορυφωμα τοῦτο τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, τὴν ἀσειστον κρηπίδα τῆς τῶν λαῶν ἠθικότητος καὶ εὐδαιμονίας. Διὰ παραδειγμάτων ἀνδρῶν ἐπιφανῶν καὶ φιλοπατρίαν ἀκοίμητον θὰ ἐμποιήσητε καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν θὰ ἐξεγείρητε καὶ τοὺς εὐγενεστάτους πόθους θὰ ἀναρριπίσητε τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐξ ὧν θὰ βλαστήσῃ ἢ πλήρωσις τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων.

Παρέχει δὲ ἡ τε ἱερά καὶ ἡ θύραθεν, ἰδία δὲ ἡ πάτριος ἱστορία θεσπεσίους παραδειγμάτων μαργαρίτας. Ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς Ἑλλάδος εἶδετε ὑμεῖς, χειραγωγούσης τῆς Ἱστορίας, τοὺς ἄνδρας, οὓς ἐν παντοίαις ἀρεταῖς διαπρέψαντας καὶ τὴν πατρίδα οὐράνιον ὅσον ἀναδείξαντας ὑμνησεν ἡ Κλειώ, ἔστε φάνωσεν ἡ Ἀρετή, δι' αἴγλης θαυμαστῆς περιέβαλεν ἡ Ἀθανασία. Εἰς τὸ Πάνθεον τοῦτο μηδέποτε παύσησθε τὰς ἀπαλάς τῶν νέων εἰσάγοντες ψυχὰς καὶ ἐναργέστατα ἐπιδεικνύοντες τὴν ἀρετὴν ἐν προτύποις οὕτως ἀξιοζήλοις κατωρθωμένην.

Οὕτω μόνον ψυχῶν Πραξιτέλεις ἀληθεῖς τῷ ὄντι καλοὺς
καγαθοὺς θὰ λαξεύσητε ἀνθρώπους, οἵτινες τῶν καλῶν καὶ
σεμνῶν καὶ μεγάλων θὰ ἀποβῶσιν ἐρασταὶ καὶ μέλημα σπου-
δαιότατον θὰ ἔχωσι, τοὺς ἐσβεσμένους πυρσοὺς τῆς ἀρχαίας
εὐκλείας πάλιν νὰ ἀνάψωσι καὶ πλείω καὶ ἀρείω τὴν Ἑλλάδα
μας τοῖς ἐπιγιγνομένοις νὰ παραδώσωσιν.

Ἔστε δὲ βέβαιοι, φίλοι μαθηταί, ὅτι τὸ ὄνομα ὑμῶν τοῦτο
κατορθούντων ὡς σκαπανέων τῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους ἀνά-
γραπτον ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης θὰ τιμᾶται
καὶ ἡ μνήμη ἀνεξίτηλος θὰ παραμείνη καὶ ἔπαινος ὑμῶν
ἀγήρως εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον θὰ παρομαρτῆ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὡς ὁ Thomas (*L'éducation des sentiments* [1899] σελ. 218 κέξ.), ὁ Payot (*L'éducation de la volonté* [1901] σελ. 226), ὁ Hall (*Ausgewählte Beiträge zur Kinderpsychologie und Pädagogik*, κατὰ τὴν γερμ. μετάφρ. τοῦ Stimpfl [1902] σελ. 168).

2. Tarde, *Les lois de l'imitation* (1900), σελ. 65 κέξ. Baldwin, *Social and ethical interpretations in mental development* (1897). James, *Talks to Teachers on Psychology* (1899). Γερμ. μετάφρ. ὑπὸ Kiesow, σελ. 37 κέξ. Ὁ Tarde (ὡς καὶ ὁ Guyau, *Education et hérédité* σελ. 1 κέξ.) παραβάλλει τὴν κοινωνικὴν ἐπίδρασιν πρὸς τὴν ὑποβολὴν λέγων· «*L'état social comme l'état hypnotique n'est qu'une forme du rêve, un rêve de commande et un rêve en action. N'avoir que des idées suggérées et les croire spontanées: telle est l'illusion propre au somnambule et aussi bien en l'homme social*» σελ. 83 κέξ.

3. *Representativ men*. Γαλλ. μετάφρασις ὑπὸ Izoulet, σελ. 17.

4. Arthur Schopenhauer ὑπὸ J. Volkelt (1900), σελ. 271.

5. Θησεύς, κεφ. 6.

6. *Mémoires*, σελ. 8.

7. *Confessions, première partie*.

8. *Ma jeunesse*, σελ. 99.

9. Ποιητικὴ κεφ. 4.

10. Πολιτεία 377 B.

11. Πρωταγόρας, κεφ. 15.

12. Πλουτάρχου Λυκοῦργος, κεφ. 21.
